

ВІДГУК

на дисертацію Мороз Ніни Олександрівни «Становлення громадянського суспільства незалежної України (1991–2010 рр.)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Історія становлення громадянського суспільства в Україні – важлива і актуальна тема, яка має і, власне, наукове, і практичне значення. Досвід минулих років, творчо осмислений, може бути врахований і використаний для подальших кроків у формуванні повноцінного, повноструктурованого, саморегульованого громадянського суспільства. І в цьому сенсі дисертаційне дослідження Н.Мороз становить особливий інтерес.

Дисертаційна робота Н.Мороз виконувалася в рамках теми «Соціально-економічний і культурний розвиток Середнього і Нижнього Подніпров'я модерної та новітньої доби», що розробляється кафедрою історії та політичної теорії НТУ «Дніпровська політехніка». На кафедрі, а також на міжвузівських, всеукраїнських та міжнародних конференціях в Сімферополі, Дніпропетровську, Львові, Лондоні, Запоріжжі, Вінниці, вона проходила апробацію, що для становлення молодого вченого дуже важливо.

Наукова новизна дисертації Н.Мороз полягає в тому, що вона вперше в історичному контексті прагнула комплексно розглянути проблему становлення громадянського суспільства в Україні впродовж 1991–2010 рр. В роботі розкрито законодавчу основу формування громадянського суспільства, досліджено процес зростання політичної активності українського суспільства у визначений хронологічний період, проаналізовано економічні відносини в суспільстві як передумову формування громадянського суспільства у форматі: приватна власність – підприємництво – громадська активність. Авторкою систематизовано існуючі в історіографії концепції періодизації розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні, запропоновано авторське бачення цієї проблеми. Ретельно проаналізовано процес становлення

багатопартійної системи в Україні, зростання ролі громадських організацій, українських засобів масової інформації як інституту громадянського суспільства. Відображено вплив змін у соціальній структурі населення на процес формування громадянського суспільства.

В роботі чітко обґрунтовано актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження; його хронологічні й територіальні межі; описано методологію, наукову новизну, практичне значення отриманих результатів.

Розділ перший дисертації традиційно присвячений проблемам історіографії, джерелам та методології дослідження. В процесі нагромадження історіографічного матеріалу дисертантка виділяє кілька етапів: 1991–1996; 1996–2004; 2004–2010; 2010 – до теперішнього часу. З таким підходом можна в принципі погодитись. Кожен етап має свої історіографічні характеристики, а детальна «етапізація» дозволила Н.Мороз повніше представити історіографічний доробок з теми.

Для розкриття теми авторка дисертації залучила доволі широке коло джерел. Це передусім документальний масив політичних партій і громадських організацій України, який зберігається в ЦДАГО України, а також матеріали архівів Київської, Полтавської, Запорізької та Дніпропетровської областей. В основі роботи також законодавчі акти, статистика, дані соціологічних опитувань, періодика. Представлений у роботі і методичний інструментарій, визначені основні категорії та поняття.

В дисертації розкривається законодавче підґрунтя, політичні передумови формування громадянського суспільства в Україні. Виділяються законодавчі акти, спрямовані на регулювання суспільних відносин, утвердження демократії, створення сприятливих умов для формування складових громадянського суспільства. Підкреслюється значення політичного плюралізму як важливого принципу громадянського суспільства. Зважаючи на основоположну значимість цього принципу, авторка цілком слушно предметно висвітлює історію становлення і розвитку політичних партій, показує динаміку руху українського суспільства від моно- до багатопартійної системи. Можна погодитися з

твердженням Ніни Олександрівни, що малочисельність, централізм, олігархозалежність, зорієнтованість фактично на одні лише вибори досить негативно впливали на становлення політичних партій в Україні як повноцінного інституту громадянського суспільства.

Процес становлення громадянського суспільства в Україні Н.Мороз розглянула і через призму соціально-економічних умов його функціонування, зростання політичної активності населення, підвищення ролі засобів масової інформації. Серед основних соціально-економічних чинників вона обґрунтовано виділяє становлення приватної власності, розвиток підприємництва та формування середнього класу. Відзначаючи корінні зрушення в цих сферах, створення необхідної законодавчої бази, дисертантка разом з тим відзначає обмеженість, непослідовність, корисливість у діях влади. Українська приватизація була проведена без дотримання принципу соціальної справедливості. Підприємництво допускалось в обмежених формах. Відповідно, середній клас, як соціальна основа громадянського суспільства, залишався в зародковому стані. Тому й громадянська активність не розвивалася по висхідній, а носила хвилеподібний, нерідко стихійний, протестний характер. Її пікові стани – 1990–1991 рр. та 2004 р. Те ж стосується і засобів масової інформації – з одного боку як індикатора рівня громадянської активності, з іншого – як його рушійної сили. Авторка приходить до висновку, що попри розширення медіа-простору українські засоби масової інформації не мали свободи і незалежності у висвітленні політичного життя суспільства.

Окремий підрозділ в рецензованій праці присвячено періодизації розбудови громадянського суспільства. Дисертантка прийшла до висновку, що упродовж 1991–2010 рр. в Україні відбулося оформлення основних інститутів громадянського суспільства. Однак дієві механізми участі суспільства в громадському контролі за політичним та соціально-економічним розвитком держави, діяльністю владних структур не були зреалізовані. Шляхом аналізу функціонування складових громадянського суспільства досліджується процес його становлення і виокремлюються його етапи: 1) квітень 1985 р. – липень

1990 р.; 2) липень 1990 р. – серпень 1991 р.; 3) серпень 1991 р. – червень 1996 р.; 4) червень 1996 р. – грудень 2004 р.; 5) грудень 2004 р. – лютий 2010 р. такий поділ заперечень не викликає, хоча, зрозуміло, він досить умовний.

Позитивно оцінюючи проведену Ніною Олександрівною роботу, водночас зазначу, що вона не позбавлена і недоліків:

Перше. В «методології» варто було дати визначення, крім громадянського суспільства, й інших термінів і понять. Наприклад, «особиста свобода», «економічна свобода», «автономія особи», «громадянин», «публічність» та ін.

Друге. На мій погляд, не зовсім логічно обумовленою є структура дослідження. Підрозділ 2.3 «Періодизація розбудови громадянського суспільства» можна дати в розділі I, або ж «влити» в підрозділ «методологія». В нинішньому вигляді він дисонує з місцем розташування.

Третє. Серед визначених авторкою етапів формування громадянського суспільства значиться першим «квітень 1985 р. – липень 1990 р.». І це правильно. Але зазначений етап знаходиться поза межами хронології дисертаційного дослідження. Тож хронологічні межі дисертації логічно було б розширити. І цьому періоду (1985–1990) присвятити окремий підрозділ. Адже, Ніна Олександрівна, правильно зазначає, що громадянське суспільство в Україні, як і СРСР, почало формуватися в другій половині 1980-х років. Правда, починало воно формуватися як «соціалістичне громадянське суспільство». Частина громадських організацій ініціювалася владою і повинна була допомогти «символічно скріпити державу, яка розвалювалася». Створювані на той час неурядові організації виконували переважно соціальні та культурні функції, компенсуючи тим самим недостатність державної присутності у цих сферах. Так чи інакше і ті й інші організації об'єктивно сприяли «розмиванню» основ тоталітарного суспільства і були паростками нового, громадянського суспільства.

Четверте. Однією з основних ознак громадянського суспільства є особиста свобода громадян. А вона тісно пов'язана з економічними свободами. Останні ж базуються на приватній власності. Оскільки її була позбавлена

основна маса населення внаслідок «прихватизації», то, відповідно, не розширювалися ні економічні, ні політичні свободи громадян. Влада, турбуючись про своє благо, не забезпечувала справедливий баланс між загальними інтересами суспільства та майновими правами основної маси населення. Як наслідок, суттєво гальмувався розвиток держави і її інститутів та формування громадянського суспільства. Тож процес трансформації особистої свободи громадян в зазначений період мав би бути відображений в тій чи іншій формі в дисертації.

П'яте. Текст дисертації потребує редакційної правки, звільнення його від русизмів, технічних помилок.

Висловлені зауваження не применшують значимість і цінність виконаної Н.Мороз роботи. Поставлені автором завдання виконані і мети досягнуто. Про це свідчать прикінцеві висновки дисертації і авторські публікації в презентативних наукових виданнях. Характер та кількість публікацій за темою роботи відповідає встановленим вимогам. Відповідно, дисертація «Становлення громадянського суспільства незалежної України (1991–2010 рр.)», як кваліфікаційна робота відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ №656 від 19.08.2015 р. та №1159 від 30.12.2015 р.), а її авторка Мороз Ніна Олександрівна заслуговує на надання їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

**Доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії України
другої половини XX століття
Інституту історії України НАН України**

В.М.Даниленко

В.М. Даниленко
УЧЕБНИЙ СЕКРЕТАР